

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ УКРАЇНОМОВНОЇ КУЛЬТУРИ ШКІЛЬНОГО ПЕДАГОГА

У статті розкрито суть україномовної культури шкільного педагога. Проаналізовано різні підходи науковців до визначення структурних чинників цього феномену. Теоретично обґрунтовано авторську позицію, відповідно до якої структура україномовної культури вчителя охоплює такі компоненти: мотиваційно-стимулювальний, емоційно-ціннісний, когнітивно-поведінковий, професійно-особистісний.

Ключові слова: *україномовна культура, шкільний педагог, структурні компоненти, педагогічна діяльність.*

В статье раскрыта сущность украиноязычной культуры школьного педагога. Проанализированы разные подходы ученых к определению структурных составляющих этого феномена. Теоретически обоснована авторская позиция, в соответствии с которой структура украиноязычной культуры учителя включает такие компоненты: мотивационно-стимулирующий, эмоционально-ценностный, когнитивно-поведенческий, профессионально-личностный.

Ключевые слова: *украиноязыковая культура, школьный педагог, структурные компоненты, педагогическая деятельность.*

The essence to Ukrainian-speaking culture of a school teacher is revealed in the present paper. Different scientific approaches to the determination of structural components of this phenomenon have been analyzed. According to the actor position which is theoretically substantiated the structure of the Ukrainian culture of a teacher includes such components as motivational and stimulating, emotional and valuable, cognitive and conductive, professional and personal.

Key words: *Ukrainian-speaking culture, a school teacher, structural components, teaching.*

Постановка проблеми. Необхідною передумовою успішного розвитку України як незалежної держави є забезпечення вільного володіння всіма громадянами державною мовою – українською. Провідна роль у розв'язанні цього складного завдання у країні, де значна частина дорослого населення вважає для себе рідною російську мову, належить системі шкільної освіти. Проте не всі вітчизняні вчителі є для своїх учнів зразковими носіями україномовної культури, що й

актуалізує потребу в забезпеченні її цілеспрямованого розвитку у шкільних педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі аналізу наукової літератури встановлено, що порушена проблема досліджувалася науковцями за такими основними напрямками: загальнотеоретичні основи опанування національною культурою й рідною мовою (І. Бех, Т. Бутківська, О. Вишневський, В. Кремень, В. Огнев'юк, В. Кузь та інші), шляхи розвитку мови й мовної культури особистості (А. Білецький, С. Ожегов, О. Потебня, В. Чебишев та інші), вплив учителя на мовний розвиток учнів (Ш. Амонашвілі, Т. Браже Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська та інші), суть феноменів мовної, мовленнєвої й комунікативної культури вчителя, їхні структурні компоненти (І. Зязюн, Н. Кочкіна, Л. Крамущенко, І. Кривонос, Н. Лосева, Л. Хасанова). Однак з'ясовано, що в науковій літературі недостатньо розкрито питання щодо визначення суті і структури україномовної культури шкільного педагога, що зумовлює актуальність обраної теми статті.

Мета статті – теоретично обґрунтувати структурні компоненти україномовної культури шкільного педагога.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумніву той факт, що доскональне володіння українською мовою є життєвою необхідністю для кожного члена українського суспільства і важливою передумовою його особистісної самореалізації в різних сферах життєдіяльності. Вільне володіння цією мовою відображається в понятті україномовної культури, яка є одним із важливих показників всебічного розвитку і високого рівня культурної людини.

Як з'ясовано, погляди науковців щодо визначення суті мовної культури й, зокрема, україномовної культури як одного з її різновидів суттєво відрізняються між собою. Так, у різних наукових працях під мовною культурою мається на увазі: зразкові тексти писемності й потенційні можливості мовної системи в цілому (А. Васильєва), визначений рівень розвитку мови, який відображає прийняті літературні норми цієї мови, правильне й адекватне використання мовних одиниць,

мовних засобів, що сприяє накопиченню і збереженню мовного досвіду (О. Халупо), відповідність мови сучасним літературним нормам, а також іншим якостям, що свідчать про її комунікативну досконалість (І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос).

Відзначимо, що особлива увага під час проведення дослідження приділялась вивченню наукових праць, у яких визначалися структурні компоненти мовної й, зокрема, україномовної культури. Так, за Н. Лосевою, мовна культура охоплює такі чотири компоненти: ціннісно-мотиваційний, змістовий, емоційний та операційний. Ціннісно-мотиваційний компонент розглядається дослідницею як єдність системи гуманістичних цінностей і мотивів педагога, котрі забезпечують настанову вихователя на цілеспрямовану роботу щодо розвитку власної мовної культури. Змістовий компонент охоплює такі блоки знань: блок загальнокультурних знань (загальні знання про феномен культури), блок лінгвістичних знань (знання про основні якості мови: зрозумілість вираження думок, точність словесного вираження, систему викладання, багатство словникового запасу, емоційність, виразність тощо), блок психолого-педагогічних знань (система знань про основні закономірності психічного й мовного розвитку учнів певного віку, цілі, завдання, форми й методи навчально-виховної роботи тощо).

Емоційний компонент мовної культури, за поглядами дослідниці, забезпечується рівнем прояву педагогом емпатії, рефлексії, що допомагає йому відчувати емоційний стан кожної дитини і забезпечити адекватну самооцінку. Як стверджує авторка, операційний компонент охоплює вміння враховувати вікові й індивідуальні особливості комуніканта, визначати особливості спілкування з ним, слухати і розуміти логіку викладення, системно, точно, чітко, виразно й емоційно викладати зміст матеріалу, адаптувати різні стилі і жанри спілкування до учнів певного віку [3, с. 59-63].

О. Пономарів визначає мовну культуру особистості як сукупність певних компетенцій – лексичної, граматичної, семантичної, фонологічної, орфографічної, орфоепічної й пунктуаційної. Перша з них проявляється в оволодінні людиною лексичними засобами сучасної української літературної мови (зокрема широким

словниковим запасом, у тому числі термінологією, необхідною для спілкування у професійній сфері), а також уміннями адекватно користуватися ними. Про сформованість граматичної компетенції свідчить засвоєння індивідом знань і вмінь користуватися граматичними ресурсами української мови (словотвірними одиницями, способами словотворення, морфологічними одиницями, категоріями й формами, синтаксичними одиницями та категоріями), що необхідні для розуміння й продукування текстів у різних сферах життєдіяльності, в тому числі професійної діяльності.

Семантична компетенція передбачає здатність комуніканта усвідомлювати й контролювати організацію змісту промови (відношення слова до його загального контексту, внутрішньолексичні зв'язки, значення граматичних елементів, категорій, структур і процесів, а також логічні зв'язки в мовному процесі). Фонологічна й орфоепічна компетенції пов'язані із знанням людиною звукових засобів сучасної літературної мови, вмінями правильно користуватися ними. Орфографічна компетенція свідчить про оволодіння індивідом системою правил, що визначають правопис слів згідно з усталеними нормами та вмінями їх застосовувати. Пунктуаційна компетенція відображає логічне інтонаційне членування мовного потоку, забезпечуючи легше сприймання й розуміння писемного тексту [5, с. 14-18].

За Л. Хасановою, професійно-мовна культура вчителя охоплює три компоненти: професійний, психологічний і риторичний. Так, зміст професійного компонента включає знання особливостей професійно-спрямованого (дидактичного) мовлення вчителя, знання основ організації педагогічного спілкування, знання навчальних дисциплін і методик їхнього викладання, знання методів і форм самовиховання, самовдосконалення, саморозвитку у сфері культури педагогічного спілкування, культури міжнаціональної комунікації. Значущість цього компонента авторка пояснює тим, що вміння організовувати взаємодію зі школярами, повно використовувати можливості педагогічного спілкування, вміння змістовно наповнювати та індивідуалізувати цей процес дають педагогу змогу результативніше досягати висунутих педагогічних завдань.

Зміст психологічного компонента забезпечує спроможність педагога враховувати особливості учнів в умовах конкретної діяльності, знання специфіки сприйняття школярами реального образу вчителя, знання психологічних прийомів залучення й утримання уваги учнів під час здійснення комунікативного процесу, знання умов організації спілкування, що сприяє саморозвитку й самореалізації школярів, вільному вираженню ними своїх емоцій, стимулювання в них прояву творчого підходу до реалізації своєї навчальної діяльності. Риторичний компонент професійно-мовної культури передбачає оволодіння вчителем майстерним мовленням, яке проявляється в його логічності, чистоті, доцільності, точності, лексичному багатстві, виразності і забезпечує успішну мовну взаємодію педагога та його вихованців [6].

М. Андрюніна визначає у структурі мовної культури такі чинники:

- 1) потребнісно-мотиваційний (потреба і мотивація під час вивчення державної мови);
- 2) емоційно-ціннісний (емоційність сприйняття мови, відповідна ціннісна орієнтація);
- 3) пізнавальний (мовна ерудиція);
- 4) діяльнісний (етико-комунікативні якості мови, мовнотворчість, мовний саморозвиток) [1].

І. Зязюн та його співавтори підручника з педагогічної майстерності у структурі мовної культури вчителя виділили два основних чинника. Перший із них – це система цінностей і мотивів педагога, його професійна самосвідомість. Другий чинник мовної культури проявляється безпосередньо у процесі спілкування і охоплює вміння й навички використовувати комунікативні властивості мови в практичній педагогічній діяльності [4].

Я. Бородіна визначає такі структурні елементи мовної культури:

- нормативний (дотримання норм літерної мови);

- комунікативний (здатність до вибору в кожній конкретній ситуації спілкування з усіх мовних засобів тих, які з максимально повною ефективністю виконують поставлене комунікативне завдання);
- етичний (дотримання загальноприйнятих норм поведінки, тобто правил мовного етикету, правдивість і соціально корисна спрямованість мови) [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. На підставі викладеного можна зробити висновок, що в поглядах науковців на розкриття суті мовної й, зокрема, україномовної культури вчителя та виокремлення її структурних компонентів спостерігаються суттєві відмінності. На основі врахування різних точок зору дослідників можна визначити, що в контексті дослідження під україномовною культурою вчителя розуміється інтегративна професійно-особистісна якість, яка проявляється в повноцінному оволодінні педагогом усіма засобами (лексичні, граматичні, фонетичні тощо) української мови та здатності оптимальним чином використовувати їх у взаємодії з усіма учасниками навчально-виховного процесу (школярами, їхніми батьками, колегами).

Крім того, в контексті дослідження україномовна культура вчителя розуміється як системне поєднання таких структурних компонентів: мотиваційно-стимульовального, емоційно-ціннісного, когнітивно-поведінкового і професійно-особистісного.

Перший із цих компонентів передбачає усвідомлення педагогом ролі україномовної культури як професійно-необхідної якості педагога, наявність у нього мотивів щодо постійного самовдосконалення мовної культури і формування цієї культури у своїх вихованців. Емоційно-ціннісний компонент проявляється у сприйнятті педагогом української мови як важливої соціальної й особистісної цінності, отриманні емоційного задоволення від спілкування цією мовою з іншими людьми та від сприйняття творів культури, в яких використовуються рідна мова (пісні, спектаклі, фільми тощо), відчутті гордості за свою належність до українського народу як носія української мови.

Когнітивно-поведінковий компонент україномовної культури свідчить про засвоєння вчителем необхідних знань (лексичних, граматичних, фонетичних тощо) про мову, норми й правила її використання, наявність відповідних груп мовних умінь, які дозволяють учителю адекватно використовувати під час здійснення педагогічної взаємодії різноманітні форми й методи вербального і невербального спілкування, співвідносити мовні засоби з метою й умовами педагогічної комунікації. Професійно-особистісний компонент забезпечує сформованість у шкільного педагога професійно-особистісних якостей, необхідних для успішного здійснення комунікативної взаємодії, а саме: емпатії, рефлексії, толерантності, тактовності, доброзичливості, ініціативності тощо.

Відзначимо, що перспективи подальшого дослідження з обраної проблеми вбачаємо в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов, які забезпечують успішний розвиток україномовної культури як цілісної сукупності визначених структурних компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрюнина М. В. Языковая культура как инструмент социального воспитания / М. В. Андрюнина // http://www.rusnauka.com/23_SND_2008/Pedagogica/26653.doc
2. Бородина Я. В. О способах повышения речевой культуры обучающихся / Я. В. Бородина // <http://festival.1september.ru/articles/418950/>
3. Лосева Н. А. Педагогические условия развития речевой культуры будущих педагогов дошкольного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. А. Лосева. – Москва, 2008. – 188 с.
4. Основы педагогического мастерства : учеб. пособие / Под ред. И. А. Зязюна. – М. : Просвещение, 1989. – 302 с.
5. Пономарів О. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посібник / О. Пономарів. – К. : Либідь, 2002. – 240 с.
6. Хасанова Л. Р. Формирование профессионально-речевой культуры учителя начальных классов : автореф. ... дис. канд. пед. наук : 13. 00.08 / Л. Р. Хасанова. – Уфа, 2000. – 19 с.